

Володимир Погребенник

**АКАДЕМІК ПЕТРО ХРОПКО ЯК ОРГАНІЗАТОР І ЧІЛЬНИЙ АВТОР
УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ ІСТОРІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

У статті розглянуто роль і значення, науково-педагогічні результати діяльності академіка Петра Панасовича Хропка як організатора, відповідального редактора і чільного співавтора при створенні низки інноваційних університетських підручників із історії української літератури XIX – початку XX століття, здійснено проблемний огляд і поцінування написаних ученим оглядових і «портретних» розділів трьох підручників для студентів-філологів.

Ключові слова: Ключові слова: історія, українська література, підручник, огляд, розділ, літературний «мініпортрет», національна самобутність, гуманізм, жанрова система.

Інноваційне підручникотворення кафедри української літератури започатковане у складних 1960-х рр. її завідувачем проф. Петром Волинським серією видань із вітчизняного письменства від найдавніших часів до кінця XIX ст. Окрім П. Волинського, співавторами навчально-наукових книжок, призначених для студентів педінститутів, виступили тоді П. Хропка, Ф. Поліщук, М. Походзіло, Ю. Кобилецький, І. Пільгук. Тож метою статті є висвітлення організаційної ролі серії реалізованих академіком Петром Хропком підручникових видань для студентів, їх науково-педагогічного значення та індивідуальних рис історико-літературної манери вченого.

Згаданим виданим трикнижжям про давню і нову літературу користувалися й студенти класичних університетів УРСР, вчителі-словесники (одна з київських учительок, Ніна Нестеренко, високо поцінувала, зокрема, два підручники з історії письменства XIX ст. уже наприкінці минулого віку). Те, що не всі викладачі радянських вишів були репрезентантами «мертвої зони літературознавства» (кривдний вислів М. Т. Яценка), а науковці кафедри української літератури нашого університету піонерно й де в чому одважно – зважаючи на часи – заповнювали існуючі лакуни (залишаючися водночас немалою мірою й дослідниками-педагогами вишу, паралізованими догмами тоталітарної доби), говорить те, що «слідами» згаданої серії творилися підручники КДУ ім. Т. Г. Шевченка (з історії вітчизняного письменства кінця XIX – поч. XX ст. за редакцією проф. Н. Жук), а також посібники вчених із академічного Інституту літератури (П. Федченка й ін.).

Нову хвилю підручників, творених уже на засадах дещо більшої й віддавна бажаної свободи науково-педагогічної творчості, ознаменував вихід присвяченої світлій пам'яті проф. П. Волинського *«Історії української літератури кінця XIX – початку XX ст.»* за редакцією П. П. Хропка – «органічне продовження», за словами вченого, попередніх навчальних книжок. Виданий «Вищою школою» 1991-го р., підручник насправді писався ще до Чорнобильської катастрофи, коли на горбачовську гласність в Україні й не заносилося. Хоча співавторів на цей раз було четверо (двоє професорів, зосібна П. І. Орлик, і двоє доцентів – О. Д. Гнідан і автор цих рядків), чільним серед них, а не весільним генералом, виступив академік Петро Хропка. Йому належить сім розділів – більша половина книжки – майже на 40 друкованих аркушів, утім складніші з оглядів – літературного процесу межі століть та розвитку художньої прози. Критично осмисливши концепти засоціологізованої радянської науки, головний редактор налаштував творчий колектив на обрання за керівництво до дії «найновіших літературознавчих і методичних концепцій» [1, с. 6], використання здобутків попередників.

Хоча «Вступ» П. Хропка починається неодмінними сакральними формулами, як-от В. Леніна про чарівність соціалістичного ідеалу, та низкою обов'язкових імен – окрім класиків марксизму-ленінізму, це Горький із Луначарським, та не «закінчується похоже». Цією цитацією з комедії В. Самійленка підкреслюємо інноваційний елемент видання для студентів, що вперше вмістило розділ про цього письменника, небажаного як службовець УНР, надало інформацію про літературну творчість інших політемігрантів: В. Винниченка, «націоналів» у поезії Олександра Олеся, М. Вороного, С. Черкасенка, «усусуса»

С. Чарнецького, «молодомузівців» і «хатян», про заборонену на ту пору «Бояриню» Лесі Українки. Заключний розділ, присвячений світовому значенню нашої літератури (названої згідно з загальноприйнятим тоді підходом «дожовтневою») закінчується у П. Хропка якраз не «похоже» – концептуальною тезою про визвольну боротьбу України та породжену нею нову естетичну систему. «Недогляди» такого типу могли дорого коштувати й авторам, і головному редакторові, як в історії траплялося. Проте все щасливо обмежалося довгим і скучним редагуванням та відповіддю на в'їдливе рецензування харківського кандидата філології Кіма Балабухи.

І хоча сьогодні цим підручником користуватися можливо лиш обмежено – з присутніми доповненнями, озброєнням студентів як певним антидотом в уміння читати критично мислячи, видобуваючи дещо й між рядків. Проте, мислячи позитивно, слід із висоти часу визнати: як суб'єкт кращого підручникотворення П. Хропка розкрився у книжці полігістором (почасти це наука М. Драгоманова, не дарма завідувач кафедри піонерно виступав за присвоєння університету імені свого краяна), запроваджував ще не відновлених в Україні компаративних підходів та елементів інтермедіальних студій і постколоніальної критики, а отже, й прекурсором оновлення вітчизняного університетського навчання і викладання рідного письменства.

Врівноважуючи санкціоноване «згори» педалювання радянського історичного антуражу частини «Суспільно-політичні умови» першого оглядового розділу підручника 1991-го року (у ній той же Ленін із його теорією двох культур, РСДРП й «Іскра», теза про буржуазність революції 1905 р.), його автор П. Хропка уперше у виданнях такого типу мав громадянську відвагу писати не лише про соціальне, а й національне гноблення українців, про утворення волею народу Центральної Ради на чолі з Грушевським як усеукраїнського політичного центру тощо.

Важливим у розділі є й утілений принцип інтердисциплінарного підходу (частина «Культурно-мистецьке життя»), де з позицій історика освіти й науки, культуролога, філолога, пресолога й мистецтвознавця автор подав широку панораму життя України обабіч кордону. Цим реалізовано потенційну можливість «зустрічі» митців і мистецтв у свідомості реципієнтів, розкриття тяглого діалогу муз, що спричинив різнобічний естетичний імпринт на художнє мислення митців та їх кінцевий «продукт». Так докладно, зі знанням справи і просто цікаво про здобутки української науки і мистецтв у підручниках до того ще не писалося, імена й творчі осяги Й. Стадника, С. Людкевича, С. Васильківського, Г. Нарбути, О. Архипенка й ін. іще не згадувалися (так само, як і часописи «Рідний край», «Україна», «Ruthenische Revue»-“Ukrainische Rundschau” тощо – їх досі не тримала у руках більшість діючих університетських викладачів).

Конденсоване висвітлення здобутків літературно-критичної й теоретичної думки доби та шляхів розвитку літератури у розділі бачимо більше вразливими через традиціоналістську тенденцію до ототожнення модернізму з декадентством, концептуальну реалізоцентричність, обіговий антиісторичний поділ літератури на три течії: революційно-демократичну, загальнодемократичну й ліберально-буржуазну. Менше зістарівся внаслідок вищого ступеня зануреності у конкретний матеріал епічної красної словесності оглядовий розділ «Проза» Петра Хропка. Він цінний предметним розкриттям аспектів традицій і новаторства українського письменства, ідейно-тематичного збагачення мистецтва слова психологічним людинознавством і щемним ліро-драматизмом, гуманними й антивоєнними ідеями, розкриттям апостольської місії національної інтелігенції, художнім оновленням мистецтва слова засобами суміжних мистецтв, насамперед малярства й музики.

«Портретні» розділи проф. П. П. Хропка присвячено у підручникові письменницьким силуеткам майстрів прози Михайла Коцюбинського, Архипа Тесленка й Степана Васильченка. Їх маркантні «фірмові» семи – уважне «переочення» біографічних шляхів формування цих українських митців, піонерне для тогочасного підручникотворення уведення до «портретів» класиків важливого підрозділу «Літературно-естетичні погляди», твердження якого надалі розкриваються при аналізі текстового матеріалу. У новій редакції,

гадаємо, автор збагатив би «капрійську сторінку» біографії М. Коцюбинського, згадав би його чоловіче приватне, родинне життя і нащадків, уникнувши, проте, вужчих у вітчизняній практиці місць біографічного методу при позиціонуванні постаті митця. Цей високоякісний розділ сьогодні міг би міцніше опертись на відправний момент міркувань П. Филиповича, П. Волинського й О. Черненко, розвинувши при аналізі новели «Сміх» інтерпретаційний погляд на адвоката Чубинського як на психічну індивідуальність, а не соціальний тип. Це, без сумніву, дозволило б наочніше представити імпресіоністичне мистецтво прозирання правди, явлене прозою М. Коцюбинського.

Висвітлення у підручнику ідейно-естетичних особливостей моделювання народної дійсності (простолюду) й узагалі художнього світу творчості Архипа Тесленка й Степана Васильченка дозволяє констатувати задіяність певного тла, соціального «бекграунду» молодих років життя самого шановного професора, що минуло у сільському середовищі благословенної Полтавщини й детермінувало вільне його володіння реаліями народного побуту, українських традицій і звичаїв.

Відповідним до нових вимог вивчення курсу українського письменства першої половини ХІХ ст. та програми з цієї дисципліни було створено pendant охарактеризованого, наступний підручник за редакцією П. П. Хропка під назвою «Історія української літератури (Перші десятиріччя ХІХ століття)» («Либідь», 1992). До авторського колективу цього разу ввійшли професори П. Хропка (створив 12 розділів) і П. Орлик та доценти О. Гнідан, А. Плахова і В. Погребенник (усі разом – 7 розділів), а головним редактором був М. С. Тимошик. Фахове опосередкування утрадиційнених поглядів і підходів нееклектично підлягло у цьому виданні, порівняно з попереднім, послідовно втіленій концепції національного (цей знаковий термін набув уже у розділах П. П. Хропка часів незалежної України свого конститутивного значення) письменства як одного з давніх європейських, закоріненого в античному й візантійському досвіді, неповторного в своїх національних ознаках, функціонуючому з давнини й іншими мовами – передовсім латиною і польською.

Україноцентричність науково-популярного письма П. Хропка, котрий за сумісництвом працював у відділі літератури Науково-дослідного інституту українознавства й активно виступав друком у його виданнях (мова про енциклопедичний довідник «Українська література у портретах і довідках», присвячений давньому і новому письменству), позначилася на історико-філологічних характеристиках розділу «Становлення нової української літератури в контексті національного відродження народу» при висвітленні освітньо-наукових здобутків України у координатах «Просвітництво – романтизм». Вірний собі, Петро Хропка розбудував віднайдену підручникову структуру енциклопедичністю представлення не тільки першорядних персоналій вітчизняних театрального і пісенно-музичного життя, малярства і графіки (хто й коли писав у виданнях такого типу, скажімо, про такі позапрограмні речі, як особливості розпису священницьких будинків на Поділлі, до того ж посилаючися на раритетну працю К. Широцького, про церковний живопис і архітектуру некрополів, про полотна К. Павлова, В. Штернберга чи скульптурні роботи І. Мартоса, А. Шімзера й багатьох інших митців, і не лише першорядних?).

Змістовні й патріотичні духом, науково витримані й усе ж доступні для студентів частини підручника, присвячені літературно-критичній і теоретичній думці. У них відтворено її еволюцію та здобутки, розкрито синкретизм художньо-стильових течій письменства тієї доби, декодовано його жанрову систему тощо. Слушно акцентовано позитивне значення благодіючого для нашої нової красної словесності тісного взаємозв'язку з розвитком інших центрально- й західноєвропейських літератур.

Ключовий портретний розділ «Іван Котляревський» зріс на міцному засновку наукових напрацювань проф. Хропка (мова про його біографічний нарис 1969 р.), а також на кафедральній дослідницькій традиції від М. Зерова й М. Марковського до І. Пільгука і П. Волинського, автора однойменної монографії. Коронна тема літературознавства вченого розкривається тут у позаконкурентному насвітленні специфіки й місця «Енеїди» у колі інших трагедій Вергілія, належній увазі до специфічності художнього зображення поеми, її

«археографічності» й природі сміху, у встановленні генетичних, контактних і типологічних зв'язків архітвору, фактів його життя в інших мистецтвах, у поінформуванні аудиторії про французькі тріумфи «Наталки Полтавки» тощо. Поза сумнівом, якби автор готував нову редакцію цього розділу, він збагатив би його ще й виваженими оцінками рецепції І. Франка «Енеїди» й «Москаля-чарівника», філіацій образу Енея у літературі ХХ ст.

Синтетико-аналітичний розгляд вітчизняної бурлескно-травестійної поезії – піонерний у виданнях цього типу – постав на засновку праці того ж автора 1972 р. «Біля джерел української реалістичної поезії (10 – 40-і роки ХІХ ст.)». Специфічний літературний «ландшафт» тут заповнено багатьма постатями й творами, утім недовідомих авторів, навіть антинаполеонівськими текстами з ознаками графоманства. У результаті ознайомлення з позапрограмними Дії *minores* літературного Олімпу на кшталт Хвилимона Галузенка (кращі його писання Петро Хропко спорядив до друку книжкою разом із Ф. Кейдою) студент ознайомлюється з тим художнім субстратом, на підложжі якого зросли естетичні вершини – творчість класиків.

Ту ж сумлінність, енциклопедизм ученого виявляють розділи «Побутово-етнографічна драматургія» (тільки у цьому підручнику мовиться про малознані п'єси Р. Андрієвича, Р. Моха, К.-А. Гейнча, С. Петрушевича, І. Наумовича), «Художній світ українського романтизму» (вже з перших абзаців автор формував критичне мислення реципієнтів, уводячи їх у суть дискусій науковців про цей напрям) й «Інші поети романтичної школи» (представлено їх гурт, від М. Маркевича до М. Петренка). Цікаво, що у своєму примірнику П. Хропко вручну дописав деякі присутні речі, збагатив датування, вклав між сторінки підручника кілька аркушів-доповнень і вирізок зі статей про цих письменників обласної періодики, що також були джерелом наукового синтезу професора. Тобто його робітня працювала навіть після виходу книжки!

Разом із тим висловлюємо сумнів: сьогодні, гадаємо, П. Хропко піддав би критичному перегляду надто умовну й недосконалу концепцію чотирьох стильових течій українського романтизму М. Яценка (чомусь дві «фольклорні», історична й побутова, а ще громадянська й лірична), на якій засновано «романтичний» розділ. Певне, при цьому далися взнаки авторитет академічного вченого, одного з рецензентів підручника й опонента докторської дисертації П. Хропка.

Водночас так само ґрунтовним дослідником виявляв себе цей учений тоді, коли «переходив кордон» на Збручі, висвітлюючи специфічний літературний процес Західної України. Йдеться про узагальнюючий розділ «Культурно-літературне відродження в Західній Україні» і три «мінілітпортрети» діячів «Руської трійці», де присутні драматичні акценти про вибір кожним із них свого шляху (тільки М. Шашкевич залишився на проукраїнських позиціях!). Чи не єдине побажання «навздогін», уже для продовжувачів кафедрального підручникотворення, – залучати до викладу душпастирські промови Шашкевича як різновид його літературного праксису.

Новаторське на свій час видання, підручник за редакцією П. Хропка завершується високим компаративним реєстром фінальної частини «Українське письменство передшевченківської доби в системі європейських літератур». Тут проведено паралелі з національно-культурним відродженням чехів і словаків, сербів і хорватів, вирізнено українські «школи» й темарій в інших літературах та перекинуто місток до величної постаті Т. Шевченка, котрий поєднався з побратимами по «Київській романтиці» (Дм. Чижевський) М. Костомаровим і П. Кулішем уже в наступному виданні. (Постскриптом: за титанічну працю над цим підручником видавництво винагородило свого шановного автора «королівським» гонораром: на нього можна було придбати за тодішніми цінами аж кілограм голландського сиру!).

Ідея підручника «Історія української літератури ХІХ століття (40-60, 70-90 роки)» за редакцією В. Ф. Погребенника виникла ще у відділі літератури Інституту українознавства, яким тоді завідував А. Г. Погрібний. Після понад десятилітніх митарств у видавництві «Перун», зумовлених нестачею коштів і тяглою неувагою профільного міністерства до

потреб високошкільної літературної освіти, підручник вийшов у Драгоманівському університеті 2010-го р. – на превеликий жаль, уже по смерті трьох співавторів: П. П. Хропка, А. Г. Погрібного і Л. С. Дем'янівської.

Значну його частину написав академік П. Хропко (7 розділів, більше тільки у редактора). Поскільки видання зараз використовується при підготовці філологів, обмежимося стислою характеристикою внеску Петра Хропка. Досвід і універсалізм фахових знань доктора філології вповні позначилися на його розділах. До них належать «Марко Вовчок» (постала як суверенна творча особистість європейського масштабу, а П. Куліш – як редактор, а не автор її оповідань); «Олекса Стороженко» (при його написанні стала у пригоді передмова П. Хропка до київського видання «Марка Проклятого»); «Олександр Кониський» (збагачена версія статті про письменника того ж автора у часописі «Дивослово»; корективу тут вартує не зовсім, як на нашу думку, переконлива інтерпретація оповідання «І ми – люде!»); «Панас Мирний» (розлога, майстерна розвідка про полтавського епіка з підкресленням непроминального значення його творчих осягів); «Павло Грабовський» (привертає увагу, зокрема, реалізованим виховним потенціалом, свіжим акцентом на визнанні письменником-засланцем націоналізму «конечною умовою поступу вселюдського» й оберегом нації); синтетико-аналітична змістовна студія «Анатолій Свидницький», а також огляд «Літературний процес 70 – 90-х рр. XIX ст.».

Останній розділ відзначається, подібно до аналогічних частин попередніх підручників, присутністю висвітлення літературного процесу як вияву громадського і мистецького життя епохи, об'єктивністю розкриття літературно-критичних осмислень українського письменства, фаховістю й предметністю оцінок здобутків тогочасних поезії, прози та драматургії, а ще продуманістю списку рекомендованої літератури (цим традиційно обмежується методичний апарат підручникових видань для студентів, хоча сьогоднішнім «дітям тестів» варто принаймні давати вже й завдання та ставити запитання).

Висновки і подальші перспективи дослідження. Академік Петро Панасович Хропко дійсно був чільним автором і промотором видання цілої низки необхідних інноваційних підручників, які забезпечували й досі забезпечують фахове літературне навчання майбутніх філологів, користуються заслуженою популярністю й у широкого читача та надали імпульс дальшим дослідженням життєтворчості П. Морачевського, М. Петренка, Є. Гребінки, О. Кониського та ін. письменників. Сподіваємося, що настане час, коли Міністерство освіти і науки буде зацікавленим у сучасних підручникових виданнях для університетів (і ще залишатиметься живою якісна потенційна автура, не конче колективна) та збережуться майбутні філологи, їх головні реципієнти. Що ж до «фірмових» рис, які концептуально вирізняють підручникові розділи академіка Хропка, то підсумково вилонимо з його дослідницько-педагогічної методи ще й такі з них, як засадничий підхід до звершень і осягів вітчизняного письменництва саме як «осередку сили» за Еннекемом, здатного пробудити духові метафізичні цінності; як великої перед власною нацією місії заселювання власного краю тривкими ідеями й почуваннями, тривалого синтезування її менталітету й того, що Юрій Липа у праці «Бій за українську літературу» назвав матеріалом, тривалішим від граніту, а саме «почуттів українських сердець», зроджених конкретними «духовими обставинами» (Поль Валері) екзистенції нації.

Віддане багатолітнє служіння творчим силам рідного народу, продиктоване відповідальністю за його культуру та любов'ю до його красної словесності, до певною мірою прирівняла і самого професора П. Хропка до постаті письменника-будівничого своєї нації. Комплексне вивчення всього літературознавчого доробку П. П. Хропка дасть перспективу розкриття дійсних масштабів інноваційного внеску вченого-педагога у розвій вітчизняної філологічної освіти та літературознавчої науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Петро Хропко. Вступ / Історія української літератури кінця XIX – початку XX століття. За ред. П. П. Хропка. К.: Вища школа, 1991. 511 с.

Volodymyr Pohrebennyk. Academician Petro Khropko as a organizer and a main author of the university's Histories of the Ukrainian Literature.

Introduction. The role and the signification, the scientific-pedagogical results of long-years activity by academician Petro Panasovych Khropko as a organizer and a main author of the university's Histories of the Ukrainian Literature are analyzed.

Purpose. To investigate this process in the context of scientific tradition Ukrainian Literature's Department National University named after Mykhajlo Drahomanov to prepare and to publish necessary textbooks for students speciality «The Ukrainian Philology». To describe the individual features of P. Khropko's scholar style as the polyhistorical creative manner.

Results. The theoretical and historical-literature content of significant chapters by Ph. D. (Philology) P. Khropko from such textbooks as «The History of the Ukrainian Literature of the end of XIX-th – the beginning of the XX-th centuries» (Kyiv, 1991), «The History of the Ukrainian Literature: the first decades of the XIX cc.» (Kyiv, 1992) and «The History of the Ukrainian Literature: 40-th-60-th, 70-th-90-th years» (2010) in the article is investigated. His innovation scholars ideas (about humanism Ukrainian Literature, its national originality, international connections and many others) is described, properly studied and evaluated.

Conclusion. The complex study of all acad. P. Khropko's scholar heritage gives us the perspective to found real coordinates of the scientist's innovation and his creative achievements, valuable distribution for the development of nation philology education and the ukrainian literary studies.

Key words: Ukrainian Literature, history, revue, chapter, literary «miniportrait», national originality, humanism, genre system.

УДК 821.161.2 Рильський, Клен

Ольга Смольницька

ДІОНІСІЙСЬКІ МОТИВИ У ПОЕЗІЇ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО І ЮРІЯ КЛЕНА

У статті здійснено компаративний аналіз вибраних віршів Максима Рильського і Юрія Клена, присвячених діонісійству. Розглянуто архетиповий образ Діоніса як експлікатуру і як імплікатуру. Виокремлено його іпостась – Загряя. Порівняно різдвяну і діонісійську символіку. Виявлено античний, кельтський, германський, український, універсальний контексти проаналізованих віршів.

Ключові слова: поезія, образ, символ, міф, божество, діонісійство.

Одним із принципів українського неокласицизму є аполлонізм (цю тезу стверджували самими неокласиками, зокрема в поезії М. Зерова, раннього М. Рильського та ін.). Ця особливість була і є в полі уваги українських літературознавців. Проте спостерігається інтерес і до діонісійського (вакхічного) струменя творчості «п'ятірного грона», особливо якщо врахувати, що саме цей напрям (хоча так прямо не названий) розвивався і трансформувався у творчості й зрілого М. Рильського. Слід зазначити, що протиставлення аполлонізму і діонісійства є дещо умовним. Перший принцип, хоч і більш гармонійний, ясний, стрункий, але неокласики, спираючись на нього, скоріше творили власну версію калокагатії [15].

Діонісійство неокласиків різних поколінь (у тому числі компаративно) вже досліджувалось авторкою статті [10 – 14]. Сам неокласичний дискурс неодноразово поставав і постає у полі зору сучасних науковців, виразно презентований в українських [1 – 2], [15 – 17] і зарубіжних джерелах, які найчастіше взаємопов'язані, оскільки створювались і створюються вітчизняними за походженням дослідниками – отже, можна стверджувати, скажімо, про українсько-польські розробки з неокласицизму [9]. Їхні праці мають і теоретичне, і практичне спрямування (наприклад, перекладознавче або перекладацьке) спрямування. Але є проблеми, що вимагають контекстуального висвітлення. Зокрема, це стосується творів, які або мало досліджувалися, або наводилися без необхідного для розуміння контексту. Натомість аналіз неокласичної спадщини у комплексі, на тлі вивчення доби чи переламу кількох діб, виявляє паралелі у поезіях раннього (неокласичного) і пізнішого поколінь (останнє стосується, зокрема, зрілого М. Рильського).

Поезія неокласиків алюзійна, інтертекстуальна, діалогічна. Фактично це «текст у тексті» (можна згадати «Ім'я Рози» Умберто Еко, де Вільям Баскервільський пояснює Адсону: щоб дізнатися, що написано у певній книзі, треба читати інші книги). Також символічні та архетипні ряди створюють інтерес і завдяки інтуїтивності, і завдяки теоретичному впливу інших джерел (у тому числі вражень від бачених неокласиками театральних вистав тощо). Зокрема, фактажем корисні здобутки кембриджської міфологічної (або міфологічно-